

HERMANO ZUDERMANO DRAMOS LIETUVOJE: PAVELDAS IR PERSPEKTYVOS

Prof. dr. Aušra Martišiūtė-Linartienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto direktoriaus pavaduotoja mokslo reikalams

Hermanas Zudermanas (Hermann Sudermann, 1857–1928) – Micikuose netoli Šilutės gimęs, Verdainės ir Tilžės gimnazijose mokėsis, Karaliaučiaus ir Berlyno universitetus baigęs prozininkas, dramaturgas, publicistas. Vokiečių kalba rašęs H. Zudermanas priklauso Lietuvos kultūrai, kaip lenkų kalba rašę Adomas Mickevičius, Česlovas Milošas. H. Zudermano kūriniai atskleidžia žmogaus pasirinkimų dramatiškumą, dėl to jie verčiami į daugelį pasaulio kalbų, pagal juos kuriami spektakliai, kino filmai. Lietuvos kultūrai H. Zudermano kūryba padeda pažinti Mažosios Lietuvos rašytojų – Ievos Simonaitytės, Vydūno kūrybos kontekstą. Šiandien H. Zudermano apysakos ir dramos aktualina tautinės tapatybės, žmogaus savivargos, visavertės egzistencijos problemas.

H. Zudermano kūriniai buvo vaidinami Europos ir JAV teatruose, bet dar plačiau rašytojo vardą garsino kino kūrėjai. Pagal H. Zudermano kūrinius XX amžiuje pastatyta 39 kino filmai, jų geografija siekia JAV, Meksiką, Argentina, Japoniją. Daugelis šių filmų jau yra tapę pripažinta kino klasika. Pagal romaną „Buvo“ („Es war“, 1894) sukurtas kino filmas „Kūnas ir velnias“ („Flesh and the Devil“, 1926) išgarsino Gretą Garbo. Nebyliojo kino klasikas, vokiečių režisierius Friedrichas Vilhelmas Murnau 1927-aisiais pastatė „Saulėtekį“ („Sunrise“), kurio scenarijus parašytas H. Zudermano lietuviškos apysakos „Kelionė į Tilžę“ motyvais. „Saulėtekis“ pelnė net tris Oskaro apdovanojimus. Filme „Giesmių giesmė“ (1933), sukurtame pagal to paties pavadinimo H. Zudermano romaną („Das Hohelied“, 1908), vaidino Marlena Dietrich. Išskirtinio dėmesio sulaukė H. Zudermano dramos „Tėviškė“ pagrindinė veikėja Magda. Šį vaidmenį kūrė ištisas moterų aktorių žvaigždynas: Helena Modjeska, Sarah Bernhardt, Eleonora Duse, Patrick Campbell, Adele Sandrock ir kt.

H. Zudermanas gerai pažinojo lietuvininkų gyvenimą, kalbėjo lietuviškai: „Aš didžiavausi galėdamas su jais kalbėtis jų gimtąja kalba ir suprasti jų sunkiai suprantamos kalbos prasmę“, – rašo jis „Mano jaunystės vaizdų knygoje“¹. H. Zudermano atskleistas žmogaus likimo dramatiškumas yra svarbus

¹ Sudermann, Hermann. *Mano jaunystės vaizdų knyga*. Šilutė, 2002, p. 89-90.

lietuvių kultūrai, – vaizduojamas Mažosios Lietuvos lietuvininkų gyvenimas, charakterius užgrūdinusi aplinka ir papročiai, sukurti ryškūs veikėjai, ypač moterų, paveikslai. Prozos kūrinių vertimai tobulinami, leidžiami pakartotinius tiražus („Lietuviškos apysakos“ lietuviškai išleistos 1960, 1970, 1996; „Mano jaunystės vaizdų knyga“ – 2002, 2009). Tuo tarpu dramų kūrinių vertimai lieka anapus XX a. trečiojo dešimtmečio ribos.

Lietuvos kultūrai svarbi yra ir dramatinė H. Zudermano kūryba. Lietuvos ir lietuvių teatruose H. Zudermano dramų vaidintos nuo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio, – Vilniaus rusų dramų teatro spektaklyje „Drugelių mūšis“ (1894–1896) vaidino garsi aktorė Vera Komisarževskaja. 1918 m. Petrograde, Lietuvių klube buvo pastatytos „Joninės“ (rež. J. Bieliūnas, vaidino Petras Vaičiūnas, Teofilė Dragūnaitė-Vaičiūnienė ir kt.). „Joninės“ žymi lietuvių profesionaliojo teatro pradžią – 1920 m. gruodžio 19 d. šį spektaklį pastatė Juozo Vaičkaus vadovaujama Dramos vaidykla. Tuo pačiu metu – 1920 m. gruodžio 18-ąją, „Jonines“ Tilmanso fabriko salėje suvaidino ir Vilniaus teatro studijos aktoriai, vadovaujami režisieriaus Konstantino Glinskio. Borisas Dauguvietis Kauno Valstybės teatre režisavo pjeses „Drugeliai“ (1924), „Gėlėse“ (1926). Įsikūrus teatrams Klaipėdoje ir Šiauliuose, į repertuarą buvo įtraukta H. Zudermano komedija „Drugeliai“ (1932), drama „Tėviškė“ (1935). Pagal H. Zudermano kūrinius sukurta ne tik spektaklių, bet ir opera, filmai: pagal „Kelionę į Tilžę“ 1976 m. Lietuvos televizijos spektaklis, 1980 m. pastatyta to paties pavadinimo Eduardo Balsio opera ir meninis filmas „Kelionė į rojų“ (rež. Arūnas Žebriūnas).

Su H. Zudermano dramomis Lietuvos skaitytojai susipažino dar XX a. pradžioje: 1909 m. buvo išversta ir išleista drama „Jonas Krikštytojas“ (vert. A. Musteikis). Didžiausias H. Zudermano kūrybos populiarintojas Lietuvoje buvo Kazys Puida, išvertęs dramas „Joninės“ (1912), „Užkampio laimė“ (1921), „Geras vardas“ (1922), „Garbė“ (1922), „Drugeliai“ (1924), „Gėlėse“ (1926). Keletas iš šių dramų vertimų šiuo metu yra viešai prieinami e-paveldo svetainėje („Joninės“, „Garbė“), svetainėje www.dramustalcius.lt („Drugeliai“). Deja, visų dramų vertimų kalba jau yra pasenusi ir gali dominti nebent vertimų istorijos specialistus.

Ar verta iš naujo išversti ir skaitytojams pasiūlyti H. Zudermano dramų kūrinius? Esama nuomonės, kad H. Zudermano dramų kūriniai jau yra pasenę. Kūrybinio kelio pradžioje su G. Hauptmano ir H. Ibseno dramomis gretinta H. Zudermano kūryba ilgainiui imta vertinti kritiškai: jis neprilygsta šiems autoriams, prikišamas paviršutiniškumo, pigių efektų vaikymasis. H. Zudermano

dramos vis rečiau pasirodo teatrų scenose, ir „šiandien kaip dramaturgas jis yra daugiau įdomus tik literatūros istorikams“.² Su tokia kritine distancija dar kartą peržiūrėkime pagrindinius kritikų argumentus ir perskaitykime keletą H. Zudermano dramų.

Išgarsėjęs 1889 m. Berlyno G. E. Lesingo teatre pastačius dramą „Garbė“, H. Zudermanas sukūrė per 20 dramos kūrinių. Kritikų priskiriamas natūralizmo krypties, H. Zudermanas yra vertinamas už tai, kad „padėjo įsitvirtinti natūralizmui, „legalizuoti“ naujas temas, naujus objektus (pirmiausia, varganą žemųjų sluoksnių egzistenciją), jų drąsiai traktuotę (tikrovė negražinama, neidealizuojama, parodoma skurdi, banali kasdienybė, sukrečianti kova už elementarų būvį, naudojama šnekamoji kalba) bei ugdyti žiūrovą.“³

Skaitant dramos kūrinius svarbu patikrinti nuostatą, ar tikrai pagrįstai dramos kūriniai yra supriešinami su prozos kūriniais. Pasak Jadvygos Bajorūnienės, „viename Zudermano gyvenimo ir kūrybos poliuje buvo triukšmingo, kontrastų ir prieštarų kupino Berlyno tikrovė, kitame – šviesi jo gimtinės vizija. Ši įtampa maitino abi pagrindines Zudermano kūrybos šakas – natūralistinės tematikos dramaturgiją ir lietuviškų motyvų, figūrų, simbolių prisodrintą prozą.“⁴

Atidžiau įsiskaitykime į H. Zudermano dramas „Garbė“ (1889), „Tėviškė“ (1893), „Joninės“ (1900). Šiose dramose gvildentos problemos rūpėjo ir kitam Mažosios Lietuvos kūrėjui – tuo pačiu metu, tačiau, lietuviškai, rašiusiam Vydūniui.

Žmogaus garbingumo, savivertės patirtys H. Zudermano ir Vydūno dramose glaudžiai susietos su tėviške, tėvyne. Vydūno žodžiais tariant, *sau žmogaus* problema yra pagrįsta savigarbos ugdymu ir stiprinimu. Apie savo vaikystę Vydūnas yra rašęs: „Vaikas būdamas ir matydamas, kaip doriškai yra silpninami lietuviai vokiečių, kaip jiems apreiškiama panieka, pasiryžau savo amžių tam skirti, kad lietuviai galėtų jaustis garbės vertais žmonėmis“.

H. Zudermano ir Vydūno kelta žmogaus garbės, *sau žmogaus* problema įgauna naujas reikšmes šiandienos globaliame pasaulyje, – žmogaus garbės ir savigarbos ugdymas neatsiejamas nuo suvokimo, kad visaverčiam žmogaus gyvenimui yra labai svarbus ryšys su tėvyne, su savojo krašto kultūra, su

² Drukteinis, Adomas. „Hermanas Zudermanas“, Zudermanas Hermanas. Lietuviškos apysakos, Kaunas: Jutta Noak, 1996, p. 333.

³ Bajorūnienė, Jadvyga. „Hermannas Zudermanas ir Berlyno natūralizmas“. In: *Tarp Šilutės ir Berlyno*. Šilutė, 2004, p. 82.

⁴ *Ten pat*.

tradicija. Tai ne tik dviejų tautybių ar kultūrų – vokiečių ir lietuvių – problema. Česlovas Milošas savo intelektualinėje biografijoje, paskelbtoje 1977-aisiais, ryšį su savo šaknimis ir tradicija atskleidžia kaip vienintelę galimybę XX amžiaus žmogui pasipriešinti Samuelio Becketto XX a. viduryje paskelbtai Europos kultūros „žaidimo pabaigai“.⁵

1900-ųjų dialogas: H. Zudermano „Joninės“ ir Vydūno „Probočių šešėliai“

1900 m. parašyta H. Zudermano drama „Joninės“ ir Vydūno dramatinė trilogija „Probočių šešėliai“ (išleista 1908 m.). Abiejuose kūrinuose keliama žmogaus ir Tėvynės ryšio, o kartu – tautinės tapatybės ir žmogaus visavertės asmenybės problema.

Vydūnas H. Zudermano „Joninės“ ir 1920 m. spektaklį Kaune vertino itin kritiškai. Esą, „tame veikale rodomos ir trys lietuviškos žmogystos: senas girtuoklis, sena vagilė ir jauna paleistuvė. Vokiškame veikale jie ir kalba lietuviškai. O tokiu veikalu atidarė Kauno teatrą. Tautos garbės neatjautimas tiesiog sužeidė mane.“ Šią Vydūno mintį iki šiol kartoja daugelis įvairių straipsnių autorių. Tačiau įdomu tai, kad bendraudamas su H. Zudermanu Vydūnas savo nuomonę ilgainiui keitė, švelnino, nors prie dramos naujos interpretacijos nebesugrįžo. 1931-aisiais paskelbtoje publikacijoje „Hermanas Zudermanas ir mes“ Vydūnas rašė: „Bet kaip Zudermanas žiūri į lietuvius. Kaip jis juos pastato savo veikaluose, kuriuose jis juos mini? [...] Kad jis lietuvius čia žemina, jis mane lankydamas sakė, jis to nenorėjęs, jam skaudu esą, kad aš tą taip atjautęs. [...] „Lietuviškuose nusidavimuose“, kuriuos jis sukūrė, įsirodo labiausiai jo linksmas (polinkis) ir gabumas didią veiksmo įtampą sukelti, ale tad ir lietuviškumo ypatumus paskelbti, kartais net gilesnį savo žvilgį į lietuvių ypatybes ir jų gabumus įrodyti.“⁶

H. Zudermano drama „Joninės“ įdomi tuo, kad joje veikiančius personažus lietuvius galima interpretuoti ir vertinti taip, kaip vertino Vydūnas, – iš tiesų čia veikia trys lietuviai, kuriems dramaturgas suteikė nekokią reputaciją: tai girtuoklė motina, išgerti mėgstantis urėdas ir girtuoklės duktė Marikė, kurią dar kūdikystėje priglaudė vokiečių dvarininkų šeima. Kita vertus, H. Zudermanas parodo veikėjos Marikės ryšio su motina dramatišką istoriją. Motinos ir Tėvynės paralelė yra

⁵ Cz. Miłosz, *Ulro žemė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 218–226.

⁶ Vydūnas. „Hermanas Zudermanas ir mes“, *Lietuvos keleivis*, 1931 m. sausio 22 d.

įsitvirtinusi kultūros tradicijoje: „Mes – Lietuvos vaikai“, sako, pavyzdžiui, Vydūnas. „Iš praeities tavo sūnūs / Te stiprybę semia“ – giedame V. Kudirkos „Tautišką giesmę“.

Kaip klostosi santykiai su Motina H. Zudermano dramoje? Dukra, kūdikystėje paimta iš motinos, sunkiais, badmečio laikais, suaugusi sužino, kad jos tikroji motina yra gyva. Vedant motinos-Tėvynės paralelę, dukra ieško motinos, nori su ja būti, pajauti motinos glamones, šilumą. Tačiau tikrovė nepateisina dukros lūkesių – motina jai atrodo atgrasi, nevalyva, girtuoklė. Skirtingai, nei paliudyta daugelio lietuvių autobiografijose – „pasijutau lietuvis esąs“, Marikė tapatumo su motina nepajaučia. Ji išveja motiną, kuri jai atrodo esanti nepataisoma vagilė, girtuoklė (vokiečiai lietuvius paniekinančiai pavadina girtuokliais ir H. Zudermano apysakoje „Kelionė į Tilžę“, nors ką tik buvo žavimasi lietuvininkės grožiu ir ji vadinta madona). Panašiai atstumiantį tėvynės vaizdą pamato ir Vydūno draminės trilogijos „Probočių šešėliai“ veikėjas Tautvyda, sugrįžęs iš svetimų žemių į Tėvyne: „Kodėl tik / nepasilikau, kur buvęs, / be sunkenybių gyvenau“, apgailestauja jis.

Tačiau Vydūno ir H. Zudermano dramose veikėjai pasuka skirtingais keliais: Vydūno Tautvydai padeda tautos dvasia, tautos siela Daiva ir veikėjas, nors ir po ilgų vargų, atranda gyvą ryšį su Tėvyne. H. Zudermanas dramoje „Joninės“ atskleidžia ryšį su Tėvyne praradusio žmogaus likimo dramatiškumą. Marikė atstumia motiną, ji dar gali užmegzti ryšį su savo krašto dvasia Joninių naktį, kai kalbama apie mistišką senosios dvasios atbudimą žmonių sielose. Tačiau „pagonišką“ ugnį ji sugeba sutapatinti tik su meilės jaunuoliui jausmu ir, kadangi ta meilė būtų neteisėta, Marikė, tarsi Amžinas žydas, siekia pabėgti kuo toliau nuo savo gimtinės. Gal į Berlyną, gal dar toliau, kur jos niekas nepažins. Tautinės tapatybės praradimas ardo asmenybės vientisumą, ji lieka, Vydūno žodžiais tariant, *ne sau žmogumi*.

H. Zudermano dramos, priskiriamos natūralizmo krypties, iš esmės skiriasi nuo natūralistinių Emilio Zola ar Gerharto Hauptmano kūrinų. H. Zudermanas įžvelgia mistišką, dvasinį pasaulį, kuris jau sunkiai pajaučiamas, tačiau apie jį primena Joninių apeigos. Veikėjai kalba apie archajiškus jausmus, nuslopintas aistras, mėgina įvardyti, ką reiškia Joninių ugnis, tačiau lieka tik švento vyksmo stebėtojai: kažkur toli, saugiu atstumu nuo vokiečių dvarininko namų lietuviai degina Joninių laužus, o Marikė, drauge su savo tėvais dvarininkais, ugnį stebi iš tolo. Ji neperžengia ribos, skiriančios lietuvių ir vokiečių pasaulį, nes priglausta tėvių, jaučia turinti būti dėkinga už sotų gyvenimą, už tėvių prierašumą ir meilę, kaip atlyginimą, kurį jai duoda už ištikimybę ir stropiai dirbamus namų ruošos darbus.

H. Zudermanas ir Vydūnas rašo apie Mažojoje Lietuvoje gyvenančius lietuviu iš dviejų perspektyvų. Vydūnas siekia pakelti lietuvius, kad šie pasijaustų esą sau žmonėmis, „Lietuvos vaikais“. H. Zudermanas rašo apie tikrovę, – jo vaizduojami lietuviai stiprūs, kol jaučia ryšį su savo prigimtaine, lietuviška kultūra. Apysakoje „Jonas ir Erdmė“ abu veikėjai moka begales liaudies dainų ir pasakų, tuo tarpu jų dukros, praradusios ryšį su tautos kultūra, praranda tėvų turėtą energiją ir galią kurti prasmingą gyvenimą. H. Zudermanas atskleidžia dramatišką lietuvių likimą, – daugelis jų, kaip paliudija ir H. Zudermano, ir I. Simonaitytės kūryba, atsiminimai, išsižadėjo savo tautiškumo, Lietuvos, iškeliavo į Berlyną ar kitas Vokietijos vietas, kaip ir „Joninių“ Marija.

H. Zudermano kūriniai, interpretuojami žmogaus tapatybės, ryšio su prigimtaine kultūra aspektais, šiandien gali įgauti naują ir stiprų poveikį skaitytojui.